

ҚАЗАҚ ӘДЕБИ ПРОЗАЛАРДАҒЫ ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР КӨРІНІСІ

Нұржанова Райхан Қанатқызы

R_nurzhanova@bk.ru

7M01701-«Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы бойынша I курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан

Республикасы

Ғылыми жетекші - **Амангазиева М.К.**

Құндылықтар әр адамның жеке басын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мәдениеттер мен дүниетанымдардың алуан түрлілігі қоғамның ажырамас бөлігіне айналған қазіргі әлемде студенттерді біліммен ғана емес, басқа мәдениеттердің құндылықтарын бағалау, түсіну және қабылдау қабілеттерімен қамтамасыз ету маңызды. Қазақ прозасындағы жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесін функционалдық-коммуникативтік негізде оқыту әдістемесі осы мақсатқа жетудің тиімді құралы болып табылады.

Әдебиет – қоғамның айнасы. Жасыратыны жоқ, әр дәуірдің шындығы, сол дәуірде өмір сүрген халықтың арман-мақсаты, мақсат-мүдделері – ортақ құндылықтар жүйесі сол дәуірдегі әдебиет пен сөз өнерінде бекітілген. Яғни, сөз өнерінде, көркем мәтінде уақыт ізі сақталған. Құндылықтар көркем мәтіндерде анық және айқын көрінеді. Бұл мәтіннің құдіреті. Батыс мәдениеттанушыларының бүкіл дүние мәтіннен тұрады деп айтуы қисынды. Өйткені, мәтін арқылы ғана адамзаттың қалыптасқан құндылықтар жүйесі бүгінгі күнге дейін сақталып, тек жазба мәдениет арқылы ғана болашақ ұрпаққа жетеді. М.Жұмабаев: «Әдебиетте қазақ өмірінің сан алуан өзгерістері, құбылыстары, мұңдары, қуаныштары, ойлары мен идеялары жазылады» [1, 48]. Осы тұрғыдан алғанда, әдебиетте біз ескермейтін құндылық функциясы бар екенін айту керек. Өнер туындысы – құндылық тасымалдаушы. Ол белгілі бір сипаттың немесе әлеуметтік ортаның құндылықтарын ғана емес, сонымен бірге халықтың, тіпті бүкіл халықтың құндылықтарын да жеткізе алады. Әрине, жалпы адамзаттық құндылықтардың екі жағы бар. Адамзаттың жалпы құндылығы белгілі бір деңгейде ұлттың даралығын, болмысын таныта алатынын, оның географиялық, тарихи-психологиялық факторлардың және халықтың даму тәжірибесінің әсерінен өзіндік ерекшеліктері болуы мүмкін екенін жоғарыда айттық.

Қоғамның барометрі саналатын құндылықтардың қалыптасуы туралы әртүрлі пікірлер бар. Бір нәрсе анық, ол бала кезінен бейсаналық қалыптаса бастайды. Сондай-ақ оған отбасы тәрбиесі, білім беру жүйесі, дін, ақпарат құралдары, кітапхана мен әдебиет пен өнердің ықпалы зор екені жасырын емес. Осыған орай, әдебиет құндылықтарды тасымалдаушы ғана емес, оны шығару, қалыптастыру сапасы да бар екені белгілі болады. Біздіңше, құндылық бағдарды негіздейтін аталған арналардың ішінде әдебиет пен өнер аздық етеді. Өнердің ішінде сөз өнерінің маңызы жоғары. Бір кітаптың жүгін құрайтын ғылыми ұғымдарды екі-ақ әдеби сөзбен адам жанының тереңіне қондыру әбден мүмкін. Себебі, ол бейнелі ойлаудың туындысы және әдебиет адамның санасын, қиялын, жүректі оятады. Ахмет Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» атты теориялық еңбегінде: «Сөз өнері адам санасының үш негізіне: 1) парасат; 2) елестету; 3) сана қарастырылады.

Ақылдың жұмысы – түсіну, яғни ақылмен қабылдау, тану, ойлау. Елестету – бұл тұспалдау, яғни белгілі заттардың пішіні мен көрінісіне, суреттеуге, суреттеуге сәйкес нәрселерді санада модельдеу. Қызықты нәрсе - түйіндерді байлау және сұрыптау.

Тілдің мақсаты – ақыл білгенше, қиял оны меңзегенше, көңіл қанағаттанғанша сөйлей білу. Осының барлығын меңгерген адам табылса, тілі жақсы, бірақ тіл білетін адамды табу қиын» [2, 154]. Сөз өнерінің құндылықтарды қалыптастыратын құдіреті басымырақ десек, оның адам жанының үш негізіне әсер ету қабілетіне сүйендік. Бұл басқа

өнерге жатпайтын және сөз өнерінің синкреттік сипатқа ие екендігін көрсететін құбылыс. Бірінші тарауда құндылықтар жүйесі теориясының негізін салушы американдық мәдениеттанушы М.Рокачтың пікіріне сүйене отырып, құндылықтардың үш көзін атадық. Бұл таным, эмоция және әрекет. Қазақ әдебиеттану ғылымының негізін салушы А.Байтұрсынұлы: «Әдебиет адам санасының үш негізіне сүйенеді»-деген. Осы орайда М.Рокач пен А.Байтұрсынұлының пікірлері арасында белгілі дәрежеде жақындық бар екені анық, сонымен бірге әдебиеттің құндылықтар жүйесімен тығыз байланысы да айқын көрінеді.

Ал енді көркем шығармада құндылықтар қалай пайда болады деген қисынды сұрақ туындайды. Бұл сұраққа жауап іздемес бұрын, әдеби шығарманың өзі тұтас эстетикалық құндылық ретінде қарастырылатынын айта кеткен жөн. Әсіресе, классикалық мұра жекелеген халықтардың ғана емес, жалпы адамзаттың ортақ мәдени-рухани құндылығы ретінде өмір сүреді. Эстетикалық құндылықтар жалпыадамзаттық құндылықтардың құрамдас бөлігі екенін ескерсек, көркем шығарманы таза әдеби сын аясында оның адам жан дүниесіне тигізетін әсерімен бағалай аламыз. Дегенмен, өнер туындыларында тек эстетикалық құндылықтар ғана емес, сонымен бірге этикалық, діни, саяси, әлеуметтік, т.б. Біз жалпыадамзаттық құндылықтардың көптеген түрлерін кездестіреміз. Демек, әдеби шығарма өнердегі өмір нұрына толады. Көркем шығарманы автор-жасаушының өмірді көркемдік негізде меңгеруінің нәтижесі десек, жалпы адамзаттық құндылықтардың бұл түрлерінің болуы заңды құбылыс деп саналады. Жалпы, жалпы адамзаттық құндылықтар ең алдымен көркем шығарманың мазмұн бірліктерінен – оның тақырыбы мен идеясына, идеялық концепциясына байланысты көрініс табады. Сонымен бірге, кейіпкерлер образдарын зерделеу арқылы шығармадағы құндылықтар жүйесін саралай аламыз. Әрине, шығарма – тұтас бір көркем дүние. Кейіпкердің әрбір деталь немесе бір ғана әрекеті мен сөзі құндылықтардың көрінісі бола алатынын айтпай кету мүмкін емес. Көп жағдайда бұл көркем шығарманың өзіндік жанрлық-стильдік ерекшеліктеріне, жазушы ұстанымы мен ойды жеткізу тәсіліне, біліктілік деңгейіне тікелей байланысты құбылыс. Оқырманға идеялық ұғымды жеткізуде автор образдар жүйесін, кейіпкерлердің мінезін ашуда түрлі поэтикалық әдіс-тәсілдерді пайдалана алады.

Құндылық жүйесін өзгертуге қоғамдағы ірі тарихи-саяси оқиғалардың әсері ерекше күшті екені белгілі. Мәселен, еліміз егемендік алғаннан кейін қазақ қоғамындағы құндылықтар жүйесінің бейнесі айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Өйткені бұрын саяси-идеологиялық институт қызметін атқарған жүйенің басым бөлігінің беделі түсіп, енді мүлде басқа рухани негіздерге сүйенуге тура келеді. Тәуелсіздігін жариялаған Қазақстан енді тамырын тауып, рухани-мәдени ерекшелігін танып, жоғалтқанын түгендеп, өшіп қалғанын жаңғыртуға бет бұрды. Бұдан әлеуметтік факторлар аксиологиялық басымдылықты тудыратынын түсінуге болады. Ғалым З.Сәрсенбаева: «Құндылықтар көбінесе шұғыл қажеттілікке айналғанда немесе жоғалып кету қаупі төнген кезде санамызда орын алады» [3, 19]. Салыстырмалы түрде айтсақ, еліміз егемендік алғаннан кейін тәуелсіздікті сақтау және нығайту мәселесі өзекті бола бастады деуге негіз бар. Осыған байланысты мәдени-рухани тұрғыдан ұлттық құндылықтарға қайта оралу үдерісі қарқынды дами бастады. Соңғы ширек ғасырда жүзеге асқан «Мәдени мұра», «Рухани жаңғыру» бағдарламаларының барлығы қазақ халқының тарихи-мәдени, әдеби мұрасын түгендеуге бағытталғаны белгілі. Әлеуметтік факторлар аксиологиялық басымдық туғызады десек, дәл осындай нәрселерді ескереміз. Содан кейін тарауды «Әдебиеттанудағы тәуелсіздік құндылықтары» деп атадық. Тәуелсіздік құндылықтары жалпы адамзаттық құндылықтар шеңберінен шығып кетті деуге негіз жоқ. Тарихи уақыт құндылық бағытын басқа бағытқа бұрғанын ескеріп қана осылай атадық. Соңғы ширек ғасырда қолға алынған ірі жобалардың барлығы жалпы адамзаттық құндылықтарды іздеу әрекеті деп айта аламыз. Өйткені ұлттық құндылықтарды жалпы адамзаттық құндылықтардан бөлек қарастыра алмаймыз. Тәуелсіздік құндылықтары туралы айтқанда, жалпы адамзаттық құндылықтардың құндылығы төмендемейді немесе жоғалмайды. Әрбір дәуірде, әрбір саяси жүйеде белгілі

бір басым құндылықтардың болуы әбден заңды. Сәйкесінше, біз құндылықтар өз табиғаты бойынша жойылмайды, тек басқа құндылықтарға орын береді деген идеяны растаймыз. Әр дәуірдің ізі әдебиетте қалады. Өйткені жазушы ең алдымен көргенін, жүрегіне тигенін шығармасының арқауына айналдырады немесе өткен дәуірге жаңаша баға беруге тырысады. Бұл үрдістер қазіргі әдеби процесте орын алуда.

Көркем шығарманың сюжеттік-сюжеттік жүйесі туралы айтатын болсақ, ол ұзаққа бармауы мүмкін. Өйткені, дәстүрлі әдебиеттегі баяндау жанрының сюжеттік массасы сияқты шығарманың негізгі сюжеттік бірліктері тым қысқа. Дегенмен, аталған романның поэтикалық қуатын арттырып, оны қазіргі прозаның озық туындысына айналдырған оқиға желісі емес, ой ағымы аясында айқын көрінетін идея мен мәселелер дер едік. Романның өзегі – он үш жыл отасқан отбасының баянсыз өмірі. Мектеп бітірген соң Жәдігер мен Бәкізат ауылға келеді де, өздерімен тең құрбы Бәкізатпен тату болған Әзім қалада қалады. Жаңа ғылыми бастамаларымен елді елең еткізіп жүрген Әзімнің танымалдылығы мен белсенділігі артты. Ал Жәдігер қарапайым колхозшы, балықшылардың қолдаушысы. Тіпті ол Балықтардың жоспарын жүзеге асырмақ болып, отбасын ұмытып кете жаздады. Осы әдеттің кесірінен отбасының қадірі жоқ. Әйелін Астанаға демалысқа жалғыз жіберіп, қалада Әзіммен тату болғандықтан, ашуланып, Бәкізатты ұрып-соғады. Енді қаладан хабарсыз келген Әзіммен бірге Бәкізат та қаладан шықпақшы. Ол отбасын құрбан етті. Жалпы, романның ертегілік жүйесі мынадай. Оқиға жиырма кейіпкердің төңірегінде өрбігенімен, негізгі үш кейіпкер – Жәдігер, Бәкізат, Әзім төңірегінде баяндалады. Осы үш кейіпкердің санасындағы қызу тартыс, өткен мен бүгіннің бітпейтін шытырман оқиғалары, болашаққа деген күдік пен күдік – бәрі де қаһармандардың ішкі жан дүниесін ашуға, жан дүниесін ашуға, сол арқылы күйін танытуға қызмет етеді деп айта аламыз. және құндылықтар жүйесінің жағдайы. Құндылықтардың табиғаты көркем шығармада кейіпкерлер тұлғасы мен образдар жүйесі арқылы көрініс табады десек, көркем образ жасау барысында оның ішкі-сыртқы сипаты, тұтас құрылымы ашылады. автор басқаша айтады. Олардың ішінде ішкі тыныштық ерекше рөл атқарады деп ойлаймыз. Олар сыртқы портрет, диалог, полилог, іс-әрекет, т.б негізінде кейіпкердің ішкі жан-дүниесін танытуға, оның ішкі мүмкіндігін, мінез-құлқын ашуға қызмет ететіні жасырын емес. Осы тұрғыдан алғанда біз алдымен оның ішкі қабаттарына, бейнелердің ішкі әлеміне үңілуге тырыстық. Роман туралы жазған мақаласында Әбіш Кекілбаев: «Шашыраған эпопеяның орнына аз ғана адамның, тіпті бір адамның жан дүниесіндегі аласапыран жағдайды суреттейтін жаңа роман келді» [58, 380].

Реликттің өзіне үнемі қоятын риторикалық сұрақтары бүкіл қоғамның өзіне қоятын сұрақтары болуы керек. Қоғам өткеніне, қалдырған ізіне үңіліп, қатесін түсінбесе, пікірлеспесе, Реликттің жамылғысын киюі әбден мүмкін деген ой бар сияқты. Ол тек Реликті ғана емес, бүкіл кеңестік жүйені «жазды». Жазушы романның негізгі идеясын Әзімге оппонент ретінде әрекет ететін жас ғалымның аузына салады.

«Болашақта адамның жер бетінде болуы немесе болмауы табиғаттың бар немесе жоқтығына тікелей байланысты» [4, 126]. Егер адам ашкөздігін тоқтатпаса, табиғат зардап шегеді. Адамды да апат күтіп тұр деген пікір бар. Жазушының ойы тым терең. Арал – символдық бейне. Арал арқылы адамның жан дүниесін көруге болады. Табиғаттағы релаксация - адам жанының жойылу салдары. Ал адамдардың өмірін қиған Кеңес Одағының солақай саясаты болды. Осыған орай, жазушының аталған романы постколониялық зерттеу объектісіне айналды деп айта аламыз. Қайғылы астар бар: әлеуметтік тойымсыздық тоқтамаса, табиғат азайып, ақырзаман ғана емес, өмірдің өзі жырға айналады. Сол себепті де отбасылық құндылықтарды сақтау, қанағатшыл, жақсы серік болу, ұрпақ қамын ойлау өсиеттері бар. Табиғаттың іргелі мәселелерін көтерген шығармада, әрине, пейзаж поэтикасын кездестірмеске болмайды. Ә.Нұрпейісов табиғат аясында, табиғатпен тығыз қарым-қатынас жасау арқылы роман кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесін ашуға тырысқан. Жәдігер, Әзім, Бәкізатпен бірге торғай мен қасқырдың – бес тірі жанның қасында қалуы көп сырды ашқандай. Адамға жат күннің жоқтығын жеткізуге тырысқан жазушының шеберлігі осында болса керек. Бейнелер жүйесінде торғай мен

қасқырдың да өз орны бар. Біздің ойымызша, автор оларды микробейнелер деп әдейі қателескен. Реликті өлі. Торғай ұшып кетті. Бақ өлмейді, ұшады, қозғалады. Өйткені, «бұл қазақты басқа қонған бақыт құсына теңеген жоқ» [4, 341].

Жоғарыда біз кейіпкерлердің қиын күнінде құндылықтардың басымдылығын өзгерту туралы айттық. Басқаша айтқанда, адамның шынайы құндылықтар жүйесі көркем шығармадағы тартыс кезінде ғана ашылады. «Шығармадағы тартыс сюжеттік сипатқа ие емес, көбінесе ой өрісінде орын алады.

Осы орайда әдебиеттанушы-ғалым Ғ.Пірәлі: «Психологиялық романның табиғаты – жеке адам тағдыры екі дүние, сұлулық пен ұсқынсыздық, саналы мен бейсаналық, өмір мен өлім, т.б. пікір [5, 6] орынды, бұл олардың арасындағы мәңгілік құндылықтардың үйлесімсіздігі туралы ойлануға мәжбүр етеді. Романнан екілік қарама-қайшылықтардың мынадай үш түрлі бағытта жүзеге асатынын көрдік. Біріншісі – қалыптасқан тұжырымдамалық негізге негізделген жалпы адамзаттық құндылықтардың өзара қайшылығы.

Бірақ шығармада намыс құндылығы бірлік пен ынтымақты сынау үшін жиі қолданылады. Сара Шая - абыройдың құндылығы туралы жиі айтатын адам. Руаралық бақталастық отына май құйған Жәдігердің туысы. «Адамның абыройы үшін әрекет етесін, бірақ отбасының абыройы үшін жаныңды қиамын деп айқайламайсың ба?» Халқың осында!..Сыртқа жиналып, дайын бол!». [4, 237]. Осы кезде Жәдігерді Өзім руына қарсы қояды.

Шығарманың басынан аяғына дейін Отанның құндылығы нұрланады. Өйткені, көркем шығарманың негізгі идеясы – Отан, Отан тағдыры. Әйтсе де, туған жерге деген құрмет, оған деген сағыныш, сүйіспеншілік көшелерде ерекше байқалады. Бұл шығарманы ұлт тағдыры туралы жазылған роман деуге негіз бар, кеңестік идеология қалыптастырған ұстанымдар мен нышандар, үміт пен мақсат жалған, ұрпақтар сабақтастығы үзіліп, бір мезетте өзіне ұқсап, өзіне ұқсамайды. өзіне ұқсас. Ұқсаспаудың себебі – рухани экологияның бұзылуы. Жалпы, соңғы жылдары «рухани экология», «сана экологиясы» терминдері тұрақтанды. Бұл экология терминінің тек жаратылыстану ғылымдарына жататын ұғым шеңберінен шығып, барлық қоғамдық ғылымдарға ортақ категорияға айналғанының белгісі болса керек. Біз оны аксиологиялық-әдеби контексте қарастырдық.

Алдыңғы тарауда қазіргі әлемдік мәдени-рухани қозғалыстың жеке құндылықтарға бет бұрып, батыстық парадигмаларға негізделгенін айтқан болатынбыз. Бұл тенденцияны әдеби процесте анық байқауға болады. Өйткені, ХХ ғасырда дүниеге келген көркем шығармалардағы кейіпкерлердің құндылық жүйесін, олардың ұжымдық қарым-қатынасы аясында дұрыс танытын болсақ, бүгінде бұл құбылыстың мәні өзгеріп, рухани-адамгершілік мұраттары, құндылық бағдарлары мен қуаныштары өзгерген. қаһармандардың, керісінше, көп жағдайда басқалармен қарым-қатынасы арқылы ғана емес, негізінен олардың ішкі тәжірибесіне, логикаға сыймайтын қисынсыз құбылыстарға жүгінеді.

Тәуелсіздік тұсында, әсіресе, ХХІ ғасырдағы жаңа қазақ әдебиеті аренасында осыған ұқсас сипаттарды қамтитын көркем туындыларды кездестіруге болады. Әрине, оның бастауы ретінде ХХ ғасырдың басындағы көркем прозаның үлгілерін атаймыз. Өткен ғасырдың басындағы қазақ жазушыларының кейбір жеке әңгімелерінен бастау алған модернистік нышандар «жылы жылдар» деп аталатын алпысыншы-жетпісінші жылдардағы әдебиетте біршама дамып, олардың болмысын барынша ашуға мүмкіндік алды [6, 176].

Әрине, модернистік қозғалыстың барлық шығармаларын еуропалық-батыс аспектісімен жан-жақты көре алдық деп айта алмаймыз. Бұл жерде қазақы қасиеттердің болуы заңдылық. Дегенмен, жаңашыл туындылар пайда болып, әр қаламгер әртүрлі тәжірибелер жасап көргені анық. Соңғы ширек ғасырда қазақ әдебиетінде модернистік ағымға жататын экзистенциализм, неомифология, сана ағымы сияқты шығармалармен қатар барынша дамып келе жатқан постмодерндік шығармалардың дүниеге келуі біздің пікірімізді растайды. . Қазақ әдеби прозасында алға қойылған әңгіме емес, идея. Біз сөз етіп отырған жалпы адамзаттық мәселелерді көтеретін шығармалардың философиялық сипаты

басым. Жоғарыда айтқанымыздай, бұл құбылыс қазіргі сөз өнерінің ерекшелігінен болса керек. Жазушылар ой динамизмін, ой драмасын жасауға, ойды алға итермелеуге ұмтылады. Бұл әдіс арқылы олар адамзатқа ортақ құндылықтардың сыры мен табиғатын ашуға тырысады. Соңғы ширек ғасырда қазақ әдебиетінде өткен ғасырда дәстүрге айналған натуралистік-реалистік сюжеттерге ұқсамайтын көптеген шығармалар жазылды.

Жоғарыда Ә.Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романын талдадық. Т.Әбдіқұла шығармашылығынан да осындай үрдістерді жиі байқаймыз. Атап айтқанда, оның «Парасат майданы» повесі адамзат қоғамындағы бір-бірімен күресетін жақсылық пен зұлымдық, әділет пен қиянат, бостандық пен ерік сияқты маңызды құндылықтардың табиғатын ашып көрсетуімен қазіргі прозаның елеулі жетістігі болып саналады. . эстетикалық және философиялық тұрғыдан алғанда тарих. Бұл екі шығарма бір-бірімен байланысты. Дегенмен, екеуінің де өзіндік даралығы, көркемдік қуаты бар екені даусыз.

Қорытындылай келе, қазіргі прозадағы жалпы адамзаттық құндылықтардың көріну арналары туралы ойларымызды былайша жинақтайық. Қазіргі қазақ прозасында тарихтың ақ беттері мәдени-көркемдік тұрғыдан жаңарады. Бүгінгі таңда өткен жылдар мен халық жадында өшпес із қалдырған ірі тарихи оқиғалар жоғары бағаланады. Сонымен қатар, соңғы ширек ғасырдағы қоғамның келбеті, нарықтық қоғамның қыспағы, жетістіктері мен сәтсіздіктері заман талабына сай туындыларға негізделген. Өз кезегінде бұл бағыттар қазақ әдебиетінде әртүрлі тақырыптық-идеялық және стильдік-практикалық зерттеулердің жасалуына түрткі болды. Сайып келгенде, бұл көркем қозғалыстар ұлттың болмысын танытуға, мәдени болмысымызды айшықтауға, дара болмысымызды толықтыруға қызмет етеді. Әдебиет бұл тұрғыда қоғамдық санада отарсыздану үдерісін қарқынды дамытуға қызмет етеді деуге негіз бар. Сөз өнеріндегі ең басты жанр романның осындай орасан зор тарихи-мәдени жауапкершілікті арқалауы заңдылық деуге болады. Өйткені тарихта қалған халықтың ізін жаңғыртып, бүге-шігесіне дейін айтып, тарихи шындықтан ауытқымай, барынша айшықты, әсерлі жеткізу – роман-эпопея жанрының ғана қолынан келетін құбылыс. Бұл өз кезегінде өткен ғасырдың алпысыншы-жетпісінші жылдары басталған тарихи роман жанрының қайта жандануына ықпал етіп, оның шынайы әрі ұлттық мүддені тануына жол ашты. Өйткені тарихи тақырыптың нарратологиялық-дискурсивтік сипаты өзгерді. Тарихи жанрдағы шығармалар дәстүрлі қазақ қоғамының құндылықтарын түсінуге, тарихтың беймәлім беттерін ашуға, халықтың ежелгі және орта ғасырлардағы мәдени-саяси болмысын анықтауға, шындыққа жаңаша көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. ашаршылық, қуғын-сүргін, қанау науқанының ауыртпалығы мен кеңестік жүйенің азаптауы.

Қоғамның және қоғамдық формацияның әрбір түрі өзіне тән басым құндылықтарға ие. Дәстүрлі, индустриалды және постиндустриалды білім беру қоғамдарының өзіндік ойлау жүйесі – психикалық әлемі және соған сәйкес құндылықтар жүйесі бар. Біздің ойымызша, тарихи тақырыптағы көркем шығармалар дәстүрлі қоғамның құндылықтар жүйесін тануға жол ашады. Өйткені мұндай шығармалар архаикалық мәдени типке жақын.

Кейіпкерлер жиі кездеседі және этикалық, әлеуметтік және діни құндылықтар басым. Сондықтан бұл типтегі кейіпкерлер жеке құндылықтардан гөрі ұжымдық құндылықтар аясында өмір сүреді. Мысалы, 20-ғасыр басындағы қазақ халқының сан алуан тағдыры көркемдік тұрғыдан сараланған «Ей, дүние-ай» шығармасының кейіпкерлері үшін салт-дәстүр, әдет-ғұрып және басқа да ұлттық құндылықтардың маңызы зор. . Сондай-ақ этикалық және моральдық құндылықтар олардың өмірінің мызғымас негізі болды.

Тәуелсіздік алғаннан бері қазақ прозасында тарихи тақырыптар бірнеше арнада орын алуда. Оларда бұрын жабық тақырыпқа жатқызылған ұлт-азаттық көтеріліс, ашаршылық, қуғын-сүргін, қанау және басқа да кеңестік жүйенің келеңсіз саясатын әшкерелейтін мәселелер қамтылған.

Тарихи әдебиетте де, бүгінгі көркем әдебиетте де ұмытылмайтын бір құндылық болса, ол – тәуелсіздік құндылығы. Көбінесе ол нақты тұжырымдалмайды, оның мәні көркем шығармалардың идеялық тұжырымдамасы аясында ашылады. Қазақ тарихында

ежелден үзілмей, өзектілігін жоймаған тәуелсіздік құндылығы – тәуелсіздік құндылығы дер едік.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Жұмабаев М. Табалдырық. Манифест. Кіріспе мақала: М.Қойгелдиев. Құжаттық материалдарды мұрағат қорларынан алып, баспаға әзірлеген: М.Қойгелдиев, Ш.Тілеубаев. Алматы: «Тау-Самал» баспасы, 2011. – 108 бет + 20 бет түрлі-түсті жапсырма.
2. Байтұрсынұлы Ахмет. Алты томдық шығармалар жинағы. - Алматы: «Ел-шежіре», – 2013. Т.І: – 384 б.
3. Сәрсенбаева З.Н. Этнос және құндылықтар. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2018. – 312 б.
4. Нұрпейісов Ә. Соңғы парыз: Роман. – Алматы: Жазушы, 1999. – 472 бет.
5. Пірәлиева Г. Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері (Түс көру, бейвербальді ишараттар, заттық әлем). Монография. – Алматы: Алаш, 2003. – 328 бет.
6. N.Zh.Khudaibergenov, G.Zh.Orda. The artistic world of value system in the modern prose (based on «Parasat Maidany») // The Bulletin of the National Academy of Science of Republic of Kazakhstan. №2, 2018.